

KS. PIOTR JAWORSKI – LUBLIN

PATRIOTYZM POLSKIEJ MŁODZIEŻY NA EMIGRACJI I REKRUTACJA DO ARMII POLSKIEJ WE FRANCJI

*Nie płacz, nie płacz synku drogi,
Żeś na ziemi swej ubogi!
Że nie miecz ci ani radło,
Lecz tułactwo w doli padło,
Żeś łzy tylko i cierpienia,
Odziedziczył z twego mienia¹.*

Wybuch pierwszej wojny światowej i pierwsze działania militarne tego konfliktu, przede wszystkim między wojskami francuskimi i niemieckimi, spowodowały (zwłaszcza po klęsce Niemców nad Marną 5 września 1914 r.) napływ polskich jeńców na terytorium Francji. Wywodzili się oni głównie z wziętych do niewoli oddziałów niemieckich, w których zmuszeni byli walczyć².

Siłą rzeczy po przybyciu do Francji polscy jeńcy spotkali wielu rodaków, którzy nad Sekwaną i Loarą pojawili się w XIX w.³, i wśród których cały czas

KS. DR PIOTR JAWORSKI – Ośrodek Badań nad Polonią i Duszpasterstwem Polonijnym Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II. ORCID: 0000-0001-5772-5334. Kontakt: 11szach4@gmail.com

1. W. Bełza, *Do polskiego chłopięcia*, w: *Katechizm polskiego dziecka*, Lwów 1912, s. 8.
2. P. Boroń, *Polscy jeńcy wojenni we Francji podczas I wojny światowej*, „Annales Universitatis Mariae Curie Skłodowska. Sectio F Historia”, 56 (2001), s. 133.
3. J. Danielewicz, *Początki Wielkiej Emigracji we Francji*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio F Nauki Filozoficzne i Humanistyczne”, 7 (1952), s. 37-71.

żywa była idea odzyskania niepodległości⁴. Analogiczna sytuacja miała miejsce chociażby we Włoszech, które przystępując w 1915 r. do walki po stronie Ententy, otworzyły kolejny teatr działań militarnych. Podejmowane na nim walki – jak zauważył Paweł Zakrzewski – „spowodowały duży napływ jeńców narodowości słowiańskiej w tym Polaków, którzy służyli w armii austro-węgierskiej. Ciężkie warunki obozowe oraz rygor narzucony przez oficerów austriackich wobec szeregowych wzbudziły wśród działaczy polonijnych mieszkających we Włoszech chęć pomocy”⁵. Polonijni działacze włączyli się również do pomocy jeńcom we Francji, stąd w 1914 r. Kolonia Polska w Paryżu od momentu wybuchu wojny opowiedziała się po stronie Francji. Dnia 1 sierpnia 1914 r. powstał tam Komitet Wolontariuszy Polskich na czele z Wacławem Gąsiorowskim. Zaczął on organizować werbunek ochotników polskich do walki z Niemcami.

Zanim doszło do tworzenia Błękitnej Armii gen. Józefa Hallera, utworzono już w roku 1914 oddział „Bajończyków”⁶, czyli polską kompanię, włączoną do 1. pułku Legii Cudzoziemskiej, a walczącą w ramach 1. DP Marokańskiej. Formacje bajończyków i rueilczyków należały do pierwszych składających się z Polaków. Ich powstanie wiąże się z działalnością Komitetu Ochotników Polskich dla Służby w Armii Francuskiej (Comité des Volontaires Polonais pour le Service dans l’Armée Française)⁷.

Deklaracja polityczna Komitetu Wolontariuszów przedłożona Rządowi Francuskiemu

Niżej podpisani utworzywszy Komitet Wolontariuszów Polskich, zaciągających się do Armii francuskiej lub zaciągających się do pracy podczas wojny z Niemcami, zobowiązują się służyć Francji podczas całego trwania wojny i w tym celu oddają się do dyspozycji władz cywil-

4. Zob. J. Kuzicki, *Nieść wiarę i nadzieję na obcej ziemi: polskie duchowieństwo katolickie w życiu religijnym i polityczno-społecznym Wielkiej Emigracji we Francji (1831-1863)*, Rzeszów 2014.
5. P. Zakrzewski, Życie jeńców polskich we włoskim obozie Santa Maria *Capue Vetere* w czasie I wojny światowej, „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Historica”, 101 (2018), s. 103.
6. Polacy, którzy znaleźli się w Bayonnie, cały czas podkreślali swą odrębność narodową, czego przejawem było zaprojektowanie sztandaru z wizerunkiem orła przez dwóch żołnierzy kompanii (znanego artystę i rzeźbiarza Xawerego Dunikowskiego i Jana Żyznowskiego), który po wyhaftowaniu przez mieszkanki Bayonny, został 21 września wręczony Polakom przez mera miasta. Warto zauważyć, że chorążym sztandaru został Władysław Szujski, syn znanego tarnowskiego historyka Józefa Szujskiego. Zob. W. Jarno, *Powstanie 1. Pułku Strzelców Polskich we Francji i jego chrzest bojowy w 1918 roku.*, „Mars”, 20 (2006), s. 18-19.
7. H. Bułhak, P. Stawecki, *Armia Polska Na Ziemi Francuskiej*, w: *Armia Polska we Francji 1917-1919, materiały sympozjum z okazji 65 rocznicy powstania Armii Polskiej we Francji*, red. P. Stawecki, Warszawa 1983, s. 32-33.

nych i wojskowych. Tak utworzony Komitet ma zaszczyt prosić Władze cywilne i wojskowe o odróżnianie Niemców i Austriaków od Polaków, poddanych niemieckich lub austriackich, i o traktowanie Polaków, jako przyjaciół Francji. Komitet ma na celu kontrolowanie deklaracji Polaków przebywających we Francji, tak pod względem ich narodowości, jak i pod względem ich moralności. Komitet będzie komunikował władzom cywilnym i wojskowym francuskim wszystkie otrzymywane deklaracje, jak też informacje, które posiąść zdoła. Komitet będzie się starał nieść pomoc rodakom, pozbawionym środków do życia. Komitet ma zaszczyt prosić Rząd Francuski o uznanie prawne jego egzystencji. Paryż, dnia 8 sierpnia 1914 r.⁸

Na apel komitetu W. Gąsiorowskiego już w sierpniu zgłosiło się około 1000-1500 rodaków, ochotników gotowych walczyć zbrojnie o wolną Polskę w szeregach armii francuskiej. Jednak głównym dążeniem wspomnianego komitetu było stworzenie odrębnej, ochotniczej polskiej formacji u boku armii francuskiej. Plany te natrafiły na zdecydowany sprzeciw Rosji, która pozostając od 1892 r. z Francją w ścisłym sojuszu wojskowym – jasno twierdziła, że kwestia polska jest jej wewnętrzną sprawą, co formalnie zamykało drogę do tworzenia większych polskich formacji wojskowych na terenie Francji⁹. Sytuacja uległa zmianie na przełomie 1916 i 1917 r., kiedy to sekwencja kilku wydarzeń na arenie międzynarodowej otworzyła możliwość ewolucji stanowiska w sprawie tworzenia armii polskiej. Bez wątplenia wydarzeniami determinującymi powstanie i rozwój polskich wojsk na terytorium innych państw obok tzw. Aktu 5 listopada 1916 r. oraz słynnego orędzia Prezydenta Stanów Zjednoczonych Thomasa Woodrowa Wilsona ogłoszonego 8 stycznia 1918 r.¹⁰, było również obalenie caratu w Rosji¹¹.

Oprócz wydarzeń politycznych i militarnych rozgrywających się na arenie międzynarodowej bardzo ważnym elementem warunkującym tworzenie oddziałów polskich była świadomość patriotyczna i narodowa żołnierzy, jeńców oraz ochotników, miejscowej Polonii i wszystkich wspierających tę ideę. Obrazuje to chociażby sytuacja polskich jeńców we Francji. Pragnąc zapewnić jeńcom możliwie znośne warunki życia, władze obozowe godziły się na szereg swobód. Osadzeni mieli prawo tworzenia swego samorządu, prowadzenia działalności społecznej, gospodarczej, a nawet wydawniczej oraz korzystania z opieki reli-

8. W. Gąsiorowski, *Historia Armji Polskiej we Francji*, [t. 1]: 1910-1915, Warszawa 1931, s. 152.

9. W. Jarno, *Powstanie*, s. 17.

10. *Orędzie prezydenta T. W. Wilsona do Kongresu USA z 8 stycznia 1918 r.*, <https://dzieje.pl/aktualnosci/oredzie-prezydenta-thomasa-woodrowa-wilsona-do-kongresu-stanow-zjednoczonych-ameryki> [dostęp: 19.01.2018].

11. Zagadnienie konsekwencji i następstw rewolucji lutowej 23 lutego – 3 marca 1917 r. (8-16 marca według kalendarza gregoriańskiego) zwłaszcza dla sprawy polskiej przedstawiają: D. Tarasiuk, *Polski obóz narodowy w Rosji w latach 1917-1918*, Lublin 2014; A. Lityński, *Ukraina od Rządu Tymczasowego do zamachu bolszewickiego w setną rocznicę Rewolucji Roku 1917*, „Roczniki Administracji i Prawa”, 16 (2016), z. 2, s. 83-102.

gijnej. W powstałym w maju 1915 r. głównym obozie dla jeńców polskich w Le Puy duszpasterstwo sprawowali księża z miejscowego Zgromadzenia Najświętszego Serca Jezusowego. Jeszcze w tym samym roku przybył do Le Puy ks. dr Augustyn Jakubisiak, któremu władze francuskie powierzyły funkcję kapelana wszystkich jeńców-Polaków we Francji¹². Od samego początku na terenie obozu w Le Puy działał „Sokół”, któremu podlegały gniazda sokole z poszczególnych podobozów. Z inicjatywy „Sokoła” uroczyście obchodzono rocznice powstań narodowych, organizowano liczne zawody sportowe, przedstawienia amatorskie, koncerty, odczyty. Więźniowie mieli do dyspozycji własną bibliotekę liczącą kilka tysięcy tomów oraz założoną przez siebie kantynę. Dochody z niej płynące stały się podstawą działalności Bratniej Pomocy – organizacji kierującej akcją samopomocową w obozach. Towarzystwo Bratniej Pomocy, którego członkami byli wszyscy jeńcy, odgrywało w obozowym życiu bardzo ważną rolę. Obok funkcji integrującej wszystkie środowiska jenieckie udzielało pożyczek i zapomóg, opiekowało się inwalidami, roztaczało opiekę nad chorymi, pośredniczyło w wymianie pieniędzy niemieckich, rozdierało nadesłane z zewnątrz dary¹³. W miarę upływu czasu jeńcy zaczęli wydawać gazetę obozową, noszącą tytuł „Jeniec Polak”¹⁴, a także *Elementarz polski z czytanką do użytku jeńców* napisany przez Jana Zborowskiego. W przedmowie do tegoż *Elementarza* zapisano między innymi: „oddajemy do użytku rodaków książeczkę, której opracowanie na miejscu własnymi siłami jeńców z dwóch powodów okazało się koniecznym. Pierwszym i głównym było to, że wielu towarzyszków naszych, widząc wyłom, jaki w duszy ich uczyniła szkoła pruska, pragnęło go wypełnić w czasie niewoli; drugim zaś – to trudności, jakie napotykałimy w sprowadzeniu tego podręcznika z kraju lub w wydostaniu go skądinąd”¹⁵. Pomoc dla jeńców napływała również od Polonii w Stanach Zjednoczonych z Towarzystwem Chrześcijańskiej Młodzieży na czele oraz od Komitetu Generalnego Pomocy Ofiarom Wojny w Polsce, zwanego od swej siedziby w szwajcarskiej miejscowości Vevey – Komitetem Veveyskim¹⁶.

12. R. Dzwonkowski, *Duszpasterstwo Polaków we Francji w latach 1909-1922*, „Studia Pelplińskie”, 13 (1982), s. 216.

13. P. Boroń, *Polscy*, s. 138.

14. Zob. V. Rezler-Wasielewska, *Gazeta obozowa „Jeniec Polak” jako źródło informacji o życiu Polaków w obozach jenieckich (1917-1919)*, „Łambinowicki Rocznik Muzealny. Jeńcy wojenni w latach II wojny światowej”, 36 (2013), s. 133-151; I. Homola-Skąpska, *Prasa polska w obozach jeńców we Włoszech w czasach I wojny światowej*, „Rocznik Historii Prasy Polskiej”, 13 (2010), z. 1-2 (25-26), s. 117-131.

15. J. Zborowski, *Elementarz polski z czytanką do użytku jeńców*, Le Puy 1918, s. 3.

16. P. Boroń, *Polscy*, s. 139.

Sprzyjające czynniki wewnętrzne i zewnętrzne sprawiły, że Prezydent Rzeczypospolitej Francuskiej, Raymond Poincaré, 4 czerwca 1917 r. wydał dekret o utworzeniu we Francji Armii Polskiej. Artykuł I tego dokumentu brzmiał: „Formuje się we Francji, na czas wojny, Armia Polska autonomiczna, pod najwyższym dowództwem francuskim, walcząca pod sztandarem polskim”. W omawianym dokumencie prezydent stwierdził, że organizację i utrzymanie Armii Polskiej gwarantuje francuski rząd. Istotny zapis znajduje się także w artykule IV, w którym zapisano, że Armia Polska będzie tworzona z Polaków służących w Armii Francuskiej oraz z Polaków upoważnionych do – jak to zapisano – „przejścia do szeregów Armii Polskiej we Francji lub do zaciągnięcia się na ochotnika”¹⁷.

Datę 4 czerwca 1917 r. uważa się za początek powstania Armii Polskiej we Francji, nazywaną również z racji koloru mundurów Błękitną Armią¹⁸, którą do października 1918 r. dowodził Louis Archinard, francuski generał, który wcześniej, od 20 maja, kierował powołaną wówczas Misją Wojskową Francusko-Polską. W pierwszym Rozkazy Dziennym gen. J. Hallera, wydanym w Paryżu w październiku 1918 r., dowódca Armii Polskiej, zwracając się m.in. do ochotników ze Stanów Zjednoczonych, stwierdził: „Polacy wolnej ziemi amerykańskiej, którzy wierni ideałom Kościuszki, przybywaliście na ziemię francuską, pójdziecie w bój wspólnie z waszymi ziomkami ze wszystkich części Polski”¹⁹.

17. Tłumaczenie dekretu wraz z uzasadnieniem wniosku o powołanie Armii Polskiej we Francji zamieścił w swej publikacji *Odbudowa państwowości polskiej* Kazimierz Władysław Kumaniecki (Kraków-Warszawa 1924, s. 106).

18. P. Marszałek, *Najwyższe władze wojskowe w systemie ustrojowym II Rzeczypospolitej*, Wrocław 2011, s. 97.

19. The Polish Museum of America, Chicago, Illinois, Pierwszy Rozkaz Dzienny Generała Józefa Hallera, Paryż październik 1918 r. Por. także Archiwum Akt Nowych, Komitet Narodowy Polski w Paryżu, sygn. 384, k. 21. Cyt za: A. Wawryniuk, *Ojczyzna w potrzebie... Polonia amerykańska wobec Polski w obu wojnach światowych*, Chełm-Lublin 2020, s. 59.

ARMIA POLSKA WE FRANCYI		No. 13	
CENTRUM REKRUTACYJNE No. 2		Ochotnik <u>JOZEF ANIOŁ</u>	
CHICAGO, ILL.			
Wiek <u>21</u> lat,	zamieszkały <u>738 N. RACINE AVE. CHICAGO, ILL.</u>		
Urodzony dnia <u>20 STYCZNIA</u>	roku <u>1896</u>	Stan <u>KAWALER</u>	
Gdzie się rodził?	<u>PASIEKA OTFINOWSKA, POW. DĄBROWA, GALICJA.</u>		
Czy jest obywatelem Stanów Zjednoczonych?	<u>NIE.</u>		
W jakiej armji służył?	<u>ZADNEJ</u>	Rodzaj broni	<u>—</u>
Ile lat służył?	<u>—</u>	W jakim stopniu wystąpił?	<u>—</u>
Do jakich organizacji należy?	<u>ZW. NAR. POL. — ZW. SOK. POL. W AM.</u>		
Krewni w Polsce:	<u>(MATKA) FRANCISZKA ANIOŁ, PASIEKA OTFIN. POW. DĄBR. GAL.</u>		
Krewni w Ameryce:	<u>WŁADYSŁAW ANIOŁ, 1416 W. ERIE ST. CHICAGO, ILL.</u>		
Czy żona piśmiennie pozwala?	<u>—</u>	Fach ochotnika	<u>STOLARZ.</u>
Wzrost <u>69</u>	cali.	Waga <u>145.</u>	funtów.
Zapisany i przyjęty dnia <u>5. PAŹDZIERNIKA</u>		roku <u>1917</u>	
Odjechał do obozu Kościuszki dnia <u>15. PAŹDZIERNIKA</u>		1917 roku, lista No. <u>2.</u>	
Należy do "Local Board" No. _____			

Fotografia 1. Karta Józefa Anioła, ur. 20 stycznia 1896 r. w Pasiece Otfinowskiej, powiat dąbrowski, ochotnika do Armii Polskiej we Francji.

Źródło: Muzeum Romantyzmu w Opinogórze, Komitet Narodowy Polski w Paryżu, nr zespołu 39, seria 1, sygn. 13, k. 2.

ARMIA POLSKA WE FRANCYI		No. 149	
CENTRUM REKRUTACYJNE No. 2		Ochotnik <u>Franciszek Bilski.</u>	
CHICAGO, ILL.			
Wiek <u>26</u> lat,	zamieszkały <u>1635 Conn Str. Gery Indiana</u>		
Urodzony dnia <u>29 września</u>	roku <u>1891</u>	Stan <u>kawaler</u>	
Gdzie się rodził?	<u>Wies Raegocina Pow. Bochnia Galicja.</u>		
Czy jest obywatelem Stanów Zjednoczonych?	<u>nie</u>		
W jakiej armji służył?	<u>w żadnej</u>	Rodzaj broni	<u>—</u>
Ile lat służył?	<u>—</u>	W jakim stopniu wystąpił?	<u>—</u>
Do jakich organizacji należy?	<u>Z. N. P. i Z. S. P.</u>		
Krewni w Polsce:	<u>ANNA BILSKA matka Wies Raegocina Pow. Bochnia Gal.</u>		
Krewni w Ameryce:	<u>Stanisław Bilski 481 Chestnut Str Conemaugh, Pa.</u>		
Czy żona piśmiennie pozwala?	<u>—</u>	Fach ochotnika	<u>maszynista.</u>
Wzrost <u>66</u>	cali.	Waga <u>166</u>	funtów.
Zapisany i przyjęty dnia <u>12 października</u>		roku <u>1917</u>	
Odjechał do obozu Kościuszki dnia <u>15 paźdz.</u>		1917 roku, lista No. <u>2.</u>	
Należy do "Local Board" No. _____			

Fotografia 2. Karta Franciszka Bilskiego, ur. 29 września 1891 r. w Żegocinie, powiat bocheński, ochotnika do Armii Polskiej we Francji.

Źródło: Muzeum Romantyzmu w Opinogórze, Komitet Narodowy Polski w Paryżu, nr zespołu 39, seria 1, sygn. 148, k. 2.

No. 578. 2

ARMIA POLSKA WE FRANCYI
CENTRUM REKRUTACYJNE No. 2
CHICAGO, ILL. Ochotnik JAN JANUSZ

Wiek 22 lat, zamieszkały 1620 W. HURON STR. CHICAGO, ILL.
Urodzony dnia 15. Marca roku 1895 Stan Kawaler
Gdzie się rodził? SZCZUCIN, POW. DĄBROWA, GALICJA
Czy jest obywatelem Stanów Zjednoczonych? Nie
W jakiej armii służył? Żadnej Rodzaj broni _____
Ile lat służył? _____ W jakim stopniu wystąpił? _____
Do jakich organizacji należy? ZJ. POL. RZ. KAT.
Krewni w Polsce: JAN JANUSZ, (ojciec) SZCZUCIN, POW. DĄBROWA, GALICJA
Krewni w Ameryce: EMILIA ZARZYCKA (siostra) 1620 W. HURON STR. CHICAGO, ILL.
Czy żona piśmiennie pozwala? _____ Fach ochotnika KUCHARZ
Wzrost 62 cali. Waga 145 funtów.
Zapisany i przyjęty dnia 22. Października roku 1917
Odjechał do obozu Kościuszki dnia 29. Października 1917 roku, lista No. 6
Należy do "Local Board" No. _____

Fotografia 3. Karta Jana Janusza, ur. 15 marca 1895 r. w Szczucinie, powiat dąbrowski, ochotnika do Armii Polskiej we Francji.

Źródło: Muzeum Romantyzmu w Opinogórze, Komitet Narodowy Polski w Paryżu, nr zespołu 39, seria 1, sygn. 577, k. 2.

No. 478. 2

ARMIA POLSKA WE FRANCYI
CENTRUM REKRUTACYJNE No. 2
CHICAGO, ILL. Ochotnik Stanisław Kęska

Wiek 21 lat, zamieszkały 2504 Letus St. Chicago, Ill.
Urodzony dnia 17. Października roku 1896 Stan Kawaler
Gdzie się rodził? Sepnice Szlacheckie, Pow. Limanowa, Galicja
Czy jest obywatelem Stanów Zjednoczonych? Nie
W jakiej armii służył? Żadnej Rodzaj broni _____
Ile lat służył? _____ W jakim stopniu wystąpił? _____
Do jakich organizacji należy? Żadnej
Krewni w Polsce: Elżbieta Kęska, (matka) Sepnice Szlacheckie, Pow. Limanowa
Krewni w Ameryce: Łudwik Kęska, (brat) 2646 W. 18th Pl. Chicago, Ill.
Czy żona piśmiennie pozwala? _____ Fach ochotnika Gieś
Wzrost 6:5 cali. Waga 138 funtów.
Zapisany i przyjęty dnia 18. Października roku 1917
Odjechał do obozu Kościuszki dnia 22. Października 1917 roku, lista No. 4
Należy do "Local Board" No. _____

Fotografia 4. Karta Stanisława Kęski, ur. 17 października 1896 r. w Słopicach Szlacheckich, powiat limanowski, ochotnika do Armii Polskiej we Francji.

Źródło: Muzeum Romantyzmu w Opinogórze, Komitet Narodowy Polski w Paryżu, nr zespołu 39, seria 1, sygn. 478, k. 2.

ARMIA POLSKA WE FRANCYI		CENTRUM REKRUTACYJNE No. 2		CHICAGO, ILL.		Ochotnik <i>Madziar Tomasz</i>		No. <i>2714</i>	
Wiek	<i>25</i> lat,	zamieszkały	<i>2053. W. 19. St. Chicago Ill.</i>						
Urodzony dnia	<i>14 marca</i>	roku	<i>1893</i>	Stan	<i>Kawaler</i>				
Gdzie się rodził?	<i>M. Pol. wieś Jazowskie Pow. Nowy Sącz</i>								
Czy jest obywatelem Stanów Zjednoczonych?	<i>nie</i>								
W jakiej armii służył?	<i>ni</i>				Rodzaj broni				
Ile lat służył?									
W jakim stopniu wystąpił?									
Do jakich organizacji należy?	<i>nie</i>								
Krewni w Polsce:	<i>Amożej - Katarzyna Madziar rodzicielka</i>								
Krewni w Ameryce:	<i>Jan Madziar brat 2053 W. 19. St. Chicago Ill</i>								
Czy żona piśmiennie pozwala?					Fach ochotnika	<i>rolnik</i>			
Wzrost	<i>65</i>	cali.	Waga	<i>140</i>	funtów.				
Zapisany i przyjęty dnia	<i>5. czerwca</i>				roku	<i>1918</i>			
Odjechał do obozu Kościuszki dnia	<i>18. czerwca</i>				roku,	lista No.	<i>49</i>		
Należy do "Local Board" No.									

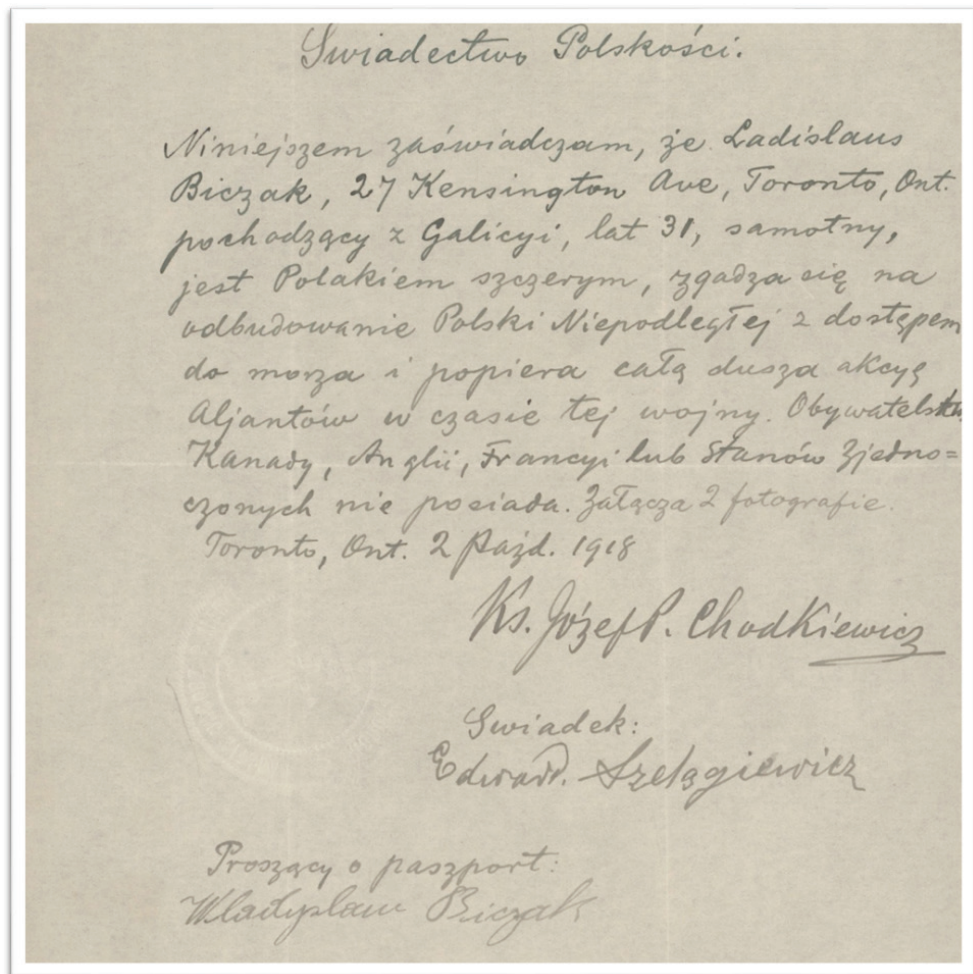
Fotografia 5. Karta Tomasza Madziara, ur. 14 marca 1893 r. w Jazowsku, w powiecie nowosądeckim, ochotnika do Armii Polskiej we Francji.

Źródło: Muzeum Romantyzmu w Opinogórze, Komitet Narodowy Polski w Paryżu, nr zespołu 39, seria 1, sygn. 2217, k. 2.

Niezależnie od powyższych dokumentów, od kandydatów na ochotników do Armii Polskiej we Francji wymagano poświadczenia narodowości polskiej. Wydawały je przykładowo: organizacje, stowarzyszenia, parafie. Były też dokumenty wystawione przez notariuszy.

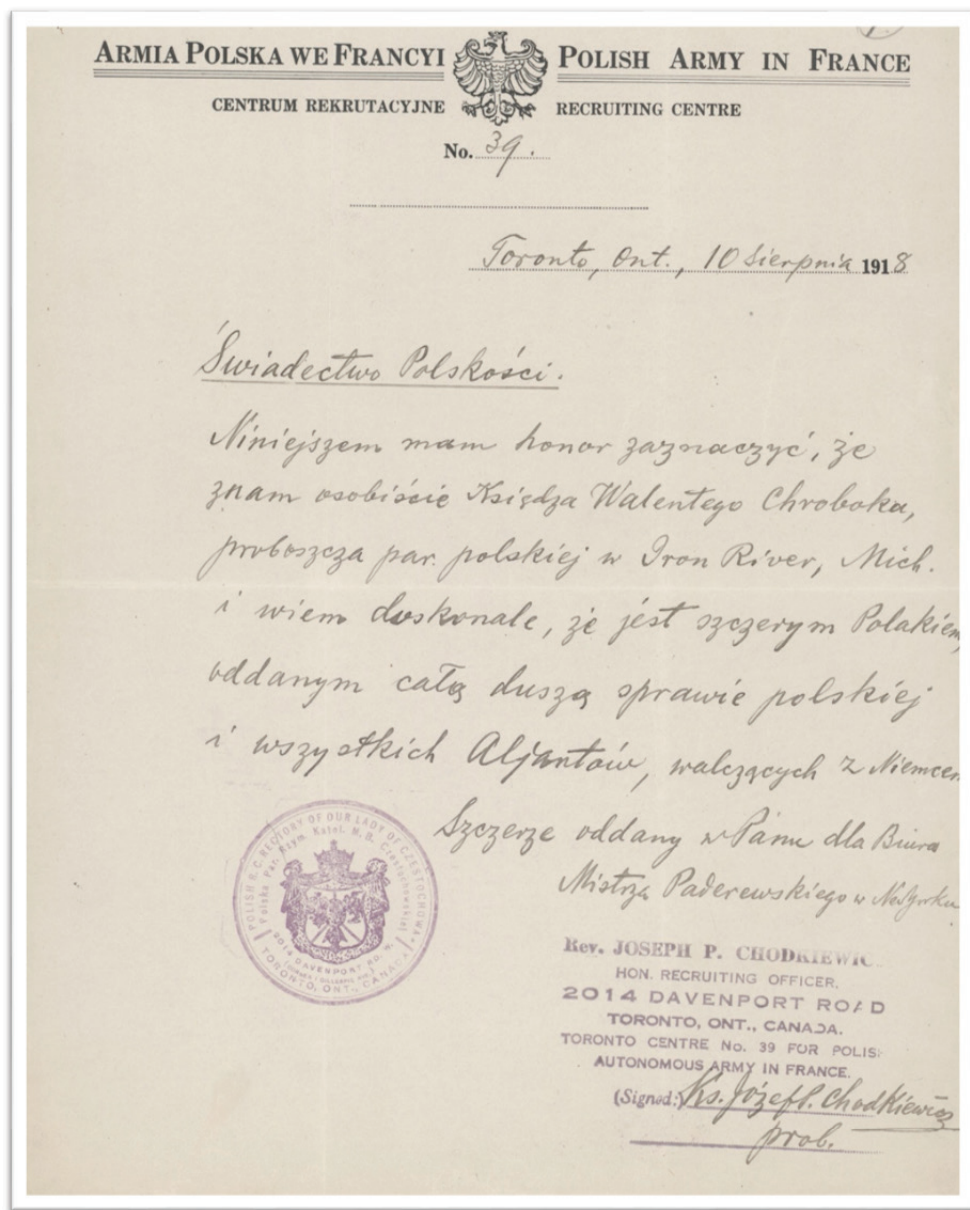
Rząd francuski, widząc dużą możliwość powołania pod broń Polaków zamieszkujących Amerykę Północną, wyraził zgodę na nominację gen. J. Hallera na Naczelnego Wodza Armii Polskiej we Francji. Akt nominacyjny został mu wręczony 4 października 1918 r. przez hrabiego Maurycego Zamoyskiego.

Rekrutacja do Armii Polskiej w Ameryce i w Kanadzie trwała od 4 października 1917 r. do 15 lutego 1919 r. W prowadzeniu rekrutacji do Armii Polskiej dużą rolę odegrało przystąpienie 6 kwietnia 1917 r. Stanów Zjednoczonych do wojny oraz okazywana przez Amerykanów zyczliwość dla Polski i Polaków, w tym dla mobilizacji uchodźców polskich na terytorium tego państwa. Szkolenie ochotników było prowadzone w obozie Kościuszki w Niagara nad jeziorem Ontario w Kanadzie. Jego dowódcą był kanadyjski pułkownik Artur D. Le Pan.

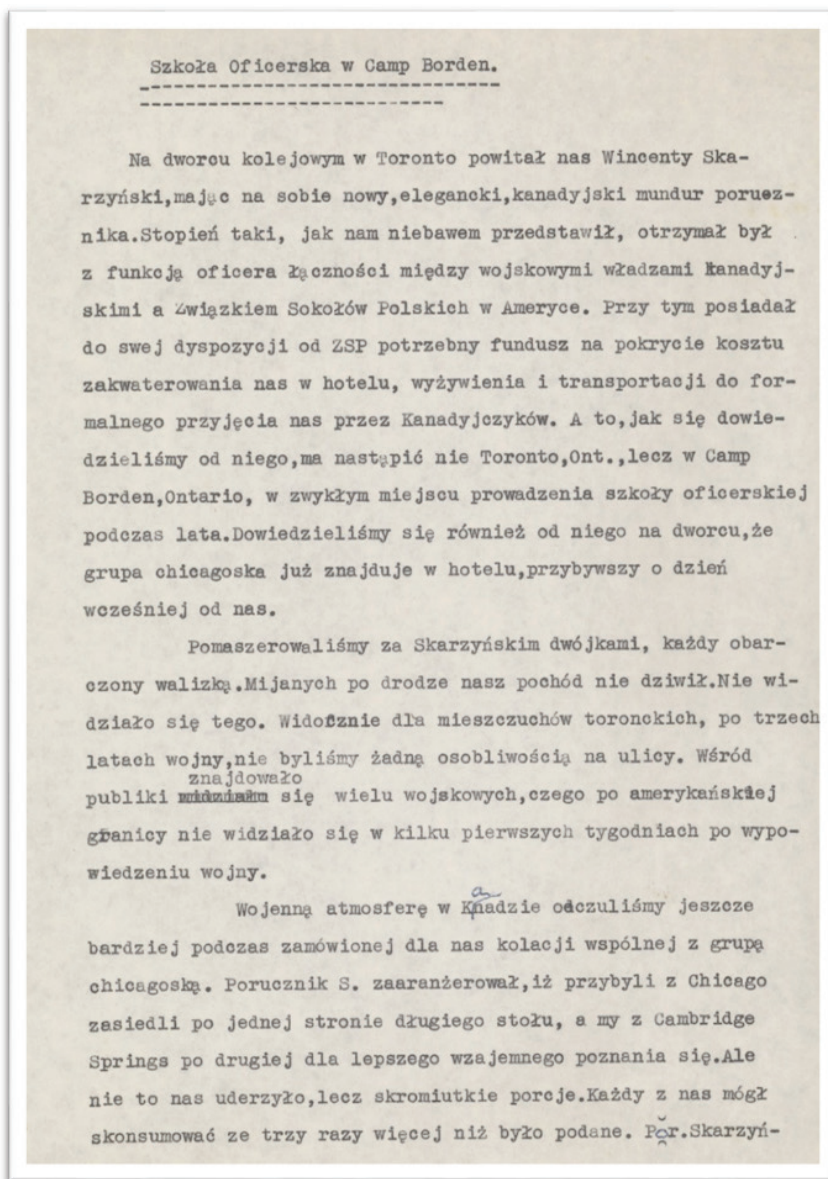
Fotografia 6. Potwierdzenie narodowości polskiej wystawione dla Władysława Biczaka.

Źródło: Muzeum Romantyzmu w Opinogórze, Komitet Narodowy Polski w Paryżu, nr zespołu 39, seria 3, sygn. 2625, k. 27.

Fotografia 7. Potwierdzenie narodowości polskiej wystawione dla ks. Walentego Chrobaka.

Źródło: Muzeum Romantyzmu w Opinogórze, Komitet Narodowy Polski w Paryżu, nr zespołu 39, seria 3, sygn. 2625, k. 53.

Fotografia 8. Wspomnienia porucznika I-go Pułku Strzelców Pieszych we Francji – Witolda H. Trawińskiego z pobytu w Szkole Podchorążych w Toronto, Ontario.

Źródło: Muzeum Romantyzmu w Opinogórze, Komitet Narodowy Polski w Paryżu, nr zespołu 39, seria 3, sygn. 2635, k. 1.

Tymczasem, wyprzedając zdarzenia, które w ciągu najbliższych lat miały nastąpić, 7 maja 1918 r. Izba Reprezentantów uchwaliła rezolucję posła Sabbath'a. Na jej mocy wszystkim obcokrajowcom, Polakom, Czechom i Słowakom, którzy mieszkali w Stanach Zjednoczonych i zapisali się do Armii Amerykańskiej albo Polskiej, będzie dozwolony powrót do Ameryki bez podlegania prawom imigracyjnym. Była to o tyle ważna decyzja, że z 25 000 osób, które odkomenderowano do obozu, prawie 23 000 wolontariuszy popłynęło do Francji. Ważne, by pamiętać, że na ochotnika mogli zgłosić się tylko mężczyźni w przedziale wiekowym między 21 a 31 rokiem życia²⁰.

Przed gen. J. Hallerem stało trudne zadanie integracji wszystkich ochotników pochodzących z różnych stron kraju, ale złączonych wspólnym celem walki o niepodległą Polskę. Jak słusznie zauważa Dariusz Radziwiłłowicz: „scalenie i wyszkolenie tych ludzi, «stworzenie» z nich karnych żołnierzy służących w zwartych oddziałach było ogromnym przedsięwzięciem. Stąd też gen. Haller położył duży nacisk na «pracę narodowo-wychowawczą». Praca ta nasiliła się szczególnie w początkach 1919 roku, gdy wśród żołnierzy narastało coraz bardziej pragnienie powrotu do kraju. W tym celu gen. Haller zalecił przeprowadzenie prelekcji, które miały na celu m.in. wyczulenie armii na zagrożenie niemieckie. Oto przykładowe tematy odczytów opracowane przez wybitnych polskich uczonych: prof. Eugeniusza Romera „O granicach państwa polskiego”, prof. Józefa Buzka «O walce Polaków w Wielkim Księstwie Poznańskim». Haller polecił także zapoznać żołnierzy z tradycjami oraz dziejami wojska polskiego²¹. Ponadto gen. J. Haller utworzył w podległej sobie armii Sekcję Oświatową i Wydział Prasowy, na czele których stanął kpt. Marian Dienstl-Dąbrowa²². Zadaniem tej komórki było szeroko pojęte uwrażliwianie żołnierzy na świadomość narodową i patriotyczną.

Wspomniany znawca tematyki D. Radziwiłłowicz wylicza następujące formy pracy oświatowej w Błękitnej Armii:

- a) wykłady, pogadanki i wycieczki krajoznawcze dla żołnierzy i oficerów;
- b) systematyczne nauczanie (kursy dla analfabetów, nauczanie początkowe);
- c) tworzenie ruchomych bibliotek, dostarczanie przyborów naukowych;
- d) urządzanie i opracowywanie programów obchodów narodowych²³.

Po skończonych bojach we Francji Polacy z Ameryki złączeni na ziemi francuskiej z Polakami z zaboru pruskiego, z pułkami polskimi przybyłymi z Włoch oraz oddziałami z Holandii, Salonik i Murmańska w jedną armię pod nazwą „Armia

20. A. Wawryniuk, *Ojczyzna*, s. 68.

21. D. Radziwiłłowicz, *Powrót do kraju „Błękitnej Armii” i jej wkład w walkę o granice państwa*, „Rocznik Mińsko-Mazowiecki”, 7 (2001), s. 34.

22. Tamże.

23. Tamże.

Polska we Francji” z utęsknieniem wyczekiwali tego momentu, dla którego przybyli zza oceanu – wkroczenia na ziemię polskie i wyzwolenia kraju z rąk zaborców. Chwila ta nastąpiła, niestety, nie z ich winy, dopiero pół roku później, w połowie 1919 r.. Wtedy spełnili swój obowiązek w myśl zasad wpajanych w nich w Ameryce, że naprzód muszą pokonać Niemców i Austrię, a później Rosję. Z Niemcami walczyli na ziemi francuskiej, ale wielu oddało swe życie w wyzwolonej ojczyźnie, walcząc już wówczas w Małopolsce Wschodniej i z nawałą bolszewicką²⁴.

Ostatnie transporty armii gen. J. Hallera, entuzjastycznie witane przez polskie społeczeństwo, dotarły do kraju w czerwcu 1919 r. Do 27 czerwca cała ta armia znalazła się w Polsce, a Józef Piłsudski, jako Wódz Naczelny, wydał w tym dniu dekret dotyczący zjednoczenia wszystkich wojsk. Było ono połączone z częściową demobilizacją²⁵ przede wszystkim ochotników ze Stanów Zjednoczonych²⁶. Konsekwentnie 1 września 1919 r. J. Piłsudski wydał rozkaz o połączeniu żołnierzy armii gen. J. Hallera pod względem organizacyjnym i zaopatrzeniowym z podległymi mu wojskami²⁷.

Otwartym pozostaje pytanie o dalszy los żołnierzy walczących w szeregach armii gen. J. Hallera, w tym także polskich ochotników przybyłych z USA. Kilkudziesięciu z nich w dowód uznania otrzymało Order Virtuti Militari. Zbigniew Kumoś i Jacek Praga przedstawiają nazwiska 52 Kawalerów Orderu Virtuti Militari: por. Lucjan Adamczak, por. Stanisław Andruszkiewicz, ppor. Antoni Bartman, ppor. Franciszek Bauer, ppor. Lucjan Chwiałkowski, ks. Jan Dekowski, kapelan, ppor. Sylwester Drączkowski, por. Roman Galiński, ks. Marian Godlewski, kapelan, por. Władysław Gorczyca, ppor. Franciszek Górecki, strz. Jan Gromek, sierż. Jan Ingold, ks. Józef Jaworski, kapelan, por. Franciszek Klich, por. Władysław Kargol, por. Franciszek Kosiński, ks. A. Kowalski, kapelan, kpr. Józef Kowalski, por. Marian Kowalski, por. Tadeusz Kwaśniewski, sierż. Jan Kwiatkowski, por. Michał Lewandowski, por. Stanisław Łączkowski, por. Jan Matecki, kpt. Józef Michalski, doktor, ppor. Jan Michniewicz, strz. Szczepan Mizio, por. Zygmunt Nowak, kpr. Franciszek Parus, por. Stanisław Partyka, kpt. Gabriel Pawłowski, kpr. Edward Pedrak, por. Jan Pela, por. Józef Perzyn, sierż. Jan Piekielniak, por. Gustaw Pieprzny, por. Jan Pospuła, por. Bogusław Przywarski, sierż. Jan Sadowski,

24. A. Wawryniuk, *Ojczyzna*, s. 75-76.

25. Zwolnienia żołnierzy Armii Błękitnej regulowała Instrukcja w sprawie demobilizacji roczników armii generała J. Hallera, wydana przez Ministerstwo Spraw Wojskowych, Departament I, Sekcja Zjednoczenia. Por. Dziennik Rozporządzeń Komisji Wojskowej z dn. 1 listopada 1918 r., nr 2.

26. J. Odziemkowski, *Organizacja Armii Polskiej we Francji i żołnierze-ochotnicy z Europy*, w: „*Błękitna Armia*” i jej dowódca gen. Józef Haller, red. B. Kopka, J. Tarczyński, Warszawa 2017, s. 57.

27. D. Radziwiłłowicz, *Powrót*, s. 36.

por. Stanisław Sielawa, kpr. Sergiusz Siewek, por. Wacław Smakosz, por. Stanisław Sosień, sierż. Józef Starzewski, kpt. Adam Trygar, por. Walenty Walaszczyk, por. Antoni Wiącek, por. Zygmunt Więkus, szer. Jan Wojtczuk, por. Franciszek Wójcik i por. Stanisław Wronowski²⁸.

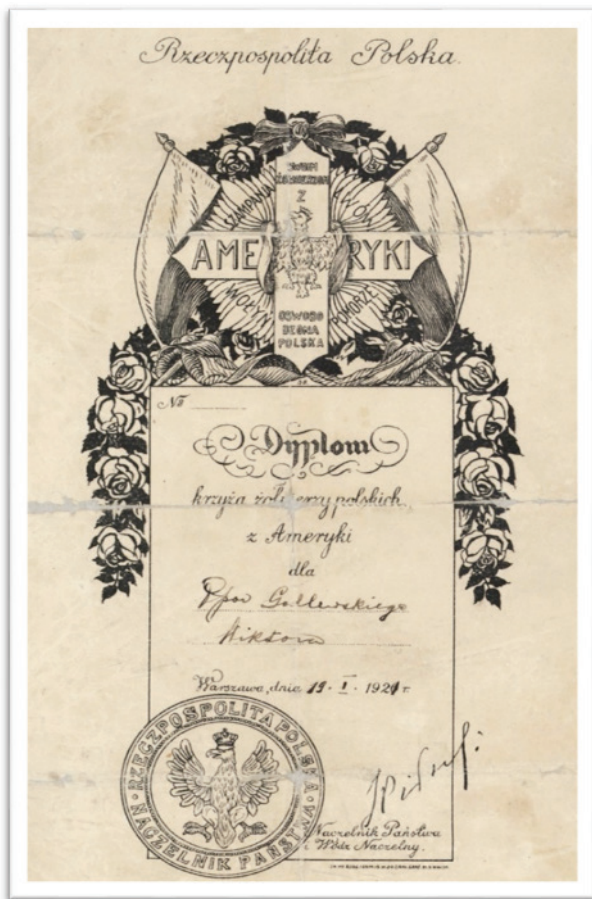
Ochotników walczących w Błękitnej Armii nagradzano również odznaką „Mieczy Hallerowskich” oraz „Krzyżem Żołnierzy Polskich z Ameryki”. Nie ulega wątpliwości, że takie odznaczenia są wyjątkową formą nagradzania trudu i poświęcenia dla Ojczyzny i rodaków, tym niemniej należy także postawić pytanie o wsparcie i zabezpieczenie materialne ochotników i ich rodzin, tym bardziej, że wielu z nich oddało życie, wielu zostało rannych, nie zawsze zdolnych do podjęcia pracy i normalnej egzystencji.

Fotografia 9. Odznaka pamiątkowa Armii Generała J. Hallera I
ub Miecze Hallerowskie.

Źródło: Mieczehalerowskieawers.jpg [online]. Dostępny w World Wide Web 18.06. 2020 r.: <https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/4/4c/MieczeHallerowskieawers.jpg>.

28. *Czyn zbrojny wychodźstwa polskiego w Ameryce*, oprac. Z. B. Kumoś, J. Praga, Warszawa 2000, s. 492.

Fotografia 10. Dyplom nadania Krzyża Żołnierzy Polskich z Ameryki Wiktorowi Godlewskiemu.

Źródło: Muzeum Romantyzmu w Opinogórze, Komitet Narodowy Polski w Paryżu, nr zespołu 39, seria 3, sygn. 2637, k. 7.

Dalsze koleje życiowe żołnierzy ochotników z Ameryki były niezwykle trudne i smutne. Przykładowo Andrzej Bogucki przedstawił ich tragiczną wręcz, żołnierską dolę po powrocie za ocean: ochotnicy, żołnierze Błękitnej Armii gen. J. Hallera, hallerczycy walczący o niepodległość Polski (1918-1921) w różnych formacjach Wojska Polskiego przeżyli gehennę i poniewierkę po powrocie do USA. Często ranni, inwalidzi, nie mieli ani rent, ani wsparcia rządów Polski i USA. Symptomatycznym jest również fakt, że próby systematycznej pomocy

żołnierzom ochotnikom podjęło się między innymi Stowarzyszenie Weteranów Armii Polskiej w Ameryce, a także członkowie „Sokoła”²⁹.

Problemy hallerczyków, ich traktowanie w Polsce oraz okoliczności i warunki powrotu do Ameryki, a także stosunek do nich władz polskich był jednym z istotnych czynników wpływających na relacje Polonii i kraju. Do Armii Polskiej we Francji zaciągnęło od 22,5 do 27 tys. Polaków z Ameryki. Profesor Tadeusz Radzik słusznie napisał: „gdy w 1941 r. emigracyjny rząd polski w Londynie podjął próbę rekrutacji na terenie Stanów Zjednoczonych i Kanady ochotników do wojska polskiego, zgłosiły się 722 osoby. Prócz obiektywnych procesów asymilacyjnych, jakie zaszły, bo zajść musiały, w okresie międzywojennego dwudziestolecia, na sytuację tę wpłynęła także pamięć losu ochotników z poprzedniej wojny”³⁰.

Fotografia 11. Gen. J. Haller wraz ze sztabem na częstochowskim dworcu kolejowym.

Źródło: *Jenerał Józef Haller w Częstochowie*, „Nowości Ilustrowane” R. 17 (1920), nr 41, s. 1.

Próbując szukać odpowiedzi na pytanie o tak liczne zaangażowanie polskich ochotników z USA w okresie pierwszej wojny światowej, należy również zwrócić uwagę na szeroko pojęty kontekst funkcjonowania Polonii w tym kraju, także

29. A. Bogucki, *Tradycja i pamięć o gen. Józefie Hallerze i hallerczykach w Bydgoszczy*, w: *Błękitna Armia gen. Józefa Hallera*, red. M. Giętkowski, Ł. Nadolski, Bydgoszcz 2018, s. 116.

30. T. Radzik, *Amerykańscy ochotnicy „Błękitnej Armii”*, „Res Historica”, 1997, z. 1, s. 184.

w kontekście wychowania patriotycznego. Historia emigracji Polaków do Stanów Zjednoczonych sięga XVII w.³¹, jednak dopiero w XIX w. zdecydowanie większa liczba Polaków kierowana – oprócz represji popowstańczych – głównie czynnikami ekonomicznymi³² zdecydowała się opuścić polskie ziemie pod zaborami i udać się za ocean³³, nie zważając na związane z wyjazdem zagrożenia i niebezpieczeństwa³⁴.

Polacy udający się do Stanów Zjednoczonych, jak wszyscy emigranci, stanęli przed trudną sytuacją nie tylko wynikającą ze zmiany miejsca zamieszkania na bardziej odległe, ale przede wszystkim z koniecznością pewnego rodzaju akomodacji, odnalezienia się w obcym, nieznanym kraju, gdzie panuje inna kultura, inne relacje społeczne, inny tryb życia i inne zwyczaje, a nade wszystko bariera językowa, dzieląca emigranta od miejscowej ludności. Jak zauważa znawca problematyki dr Marcin Borys: „prób minimalizacji dysonansu dzielącego «Stary Kraj» z nową rzeczywistością starano się poszukiwać przez odtwarzanie w Ameryce struktur podobnych do tych, jakie znano jeszcze z ziem polskich. Przystosowaniu

31. Badania prof. Longina Pastusiaka wskazują, że Jan z Kolna był pierwszym Polakiem, który w 1476 r. stanął na amerykańskiej ziemi. Jako dowód podaje legendę, według której Polak będący na służbie duńskiego króla Christiana I dotarł do wybrzeży Labradoru, płynąc następnie dalej wzdłuż wybrzeży amerykańskich. Ponieważ Jan z Kolna zginął w drodze powrotnej, stąd w przeciwieństwie do wyprawy Krzysztofa Kolumba, to wydarzenie zostało pominięte (zob. L. Pastusiak, *Polacy w zaraniu Stanów Zjednoczonych*, Warszawa 1992, s. 10-11; F. Seroczyński, *Poles in the United States*, w: *The Catholic Encyclopedia*, vol. 12, ed. Robert Appleton Company, New York 1911, s. 204; A. Wawryniuk, *Ojczyzna*, s. 13-14.) Natomiast pierwsza zorganizowana migracja Polaków do Ameryki miała miejsce w 1608 r., a jej celem była kolonia Jamestown na brzegach rzeki James River (zob. J. P. Giorgica, *Stany Zjednoczone Ameryki, jako kierunek migracji Polaków. Współczesne uwarunkowania*, „Pogranicze. Studia Społeczne”, 23 (2014), s. 273; J. Bągińska-Mleczak, *Śladami Krzysztofa Kolumba. O podróżnikach i emigracji polskiej w Ameryce Północnej, Środkowej i Południowej*, Poznań 1992, s. 10).
32. A. Chodubski, *Wektory przemian życia polonijnego w USA*, „Studia Gdańskie”, 29 (2011), s. 261.
33. Na temat historii polskiej emigracji do Stanów Zjednoczonych w ujęciu całościowym i syntetycznym powstały prace księdza Wacława Kruszki oraz urodzonego w 1924 r. w Detroit amerykańskiego historyka Josepha Wytrwała (Wytrwała), którego rodzice pochodzili z południowej Polski. Zob. W. Kruszka, *Historia polska w Ameryce*, t. 1-5, Milwaukee 1905; J. A. Wytrwał (Wytrwał), *America's Polish Heritage. A Social History of the Poles in America*, Detroit (Michigan) 1961; J. A. Wytrwał (Wytrwał), *Poles in American History and Tradition*, Detroit (Michigan) 1969. Wśród najnowszych opracowań niezwykle cenną jest publikacja tarnowskiego historyka Marcina Borysa. Zob. M. Borys, *Polska emigracja do Stanów Zjednoczonych do 1914 roku*, Toruń 2011.
34. Rozważając zagrożenia związane z emigracją, mamy na myśli zasadniczo każde państwo, do którego udawali się Polacy. Zob. G. M. Kowalski, *Przestępstwa emigracyjne w Galicji 1897-1918. Z badań nad dziejami polskiego wychodźstwa*, Kraków 2003; S. Piech, J. Plewko, R. Dzwonkowski, J. Bakalarz, *Biuletyn Polonijny*, „Collectanea Theologica”, 57 (1987), nr 3, s. 152-154.

emigrantów miało służyć zatem m.in. ich wspólne zamieszkiwanie w typowo polskich dzielnicach, lektura polskojęzycznej prasy, korzystanie z usług rozmaitych sklepów, przedsiębiorstw i firm usługowych należących do rodaków, czy aktywny udział w życiu organizacyjnym wychodźstwa. Instytucjami, które w największym jednak stopniu pomagały Polakom w odnalezieniu się w nowych warunkach, były zakładane przez nich etniczne parafie³⁵.

Prezentując rolę polskich parafii w Stanach Zjednoczonych, koniecznie należy podkreślić, że poszczególne wspólnoty parafialne nie ograniczały się do duszpasterstwa polskich emigrantów w ścisłym tego słowa znaczeniu, przeciwnie, to właśnie parafie były najczęściej pierwszymi komórkami włączającymi migrantów w życie społeczne, samorządność, edukację oraz daleko idącą pomoc w usamodzielnieniu się i organizacji życia na nowym terenie. Było to możliwe także dzięki działalności wielu bractw i organizacji, zwłaszcza charytatywnych, skupionych wokół parafii, działających przy konkretnych wspólnotach parafialnych³⁶.

Ksiądz prof. Józef Szymański stwierdza, że: „duchowieństwo towarzysząc wychodźstwu polskiemu organizowało emigrantom życie religijne, społeczne i kulturalne. Kolonia polska, tworząc wspólnotę parafialną, miała świadomość, że tworzy ośrodek życia nie tylko religijnego, ale również społecznego i patriotycznego. Duchowny zaś, ze względu na swoje stanowisko kapłańskie i wykształcenie, stawał się naturalnym kierownikiem i przywódcą społeczności parafialnej. Parafia pozwalała emigrantom przezwyciężyć poczucie obcości w nowym środowisku, umożliwiała nie tylko zaspokojenie potrzeb religijnych i więzi ze swoimi, kulturowanie własnych zwyczajów i tradycji w nowym środowisku, ale i kształcenie dzieci, uzyskanie pomocy charytatywnej. Przy parafiach powstawały szkoły, schroniska, świetlice dla młodzieży, przytułki i sierocińce³⁷”.

Pierwszą parafią narodowościową na terytorium USA była parafia Świętej Trójcy w Filadelfii, powstała w 1789 r., natomiast w XIX w. nastąpił rozwój parafii narodowościowych zakładanych nie tylko przez wyznawców obrządku rzymskokatolickiego, ale także przez emigrantów głównie z Niemiec, Szwecji i Danii należących do innych wspólnot wyznaniowych³⁸. Ustalenia ks. profesora Józefa

35. M. Borys, *Szkoły parafialne i ich wpływ na podtrzymanie tożsamości narodowej polskich emigrantów w dziewiętnastowiecznym Chicago*, „Społeczeństwo i Rodzina”, 2011, nr 4 (29), s. 112.

36. R. Nir, *Dokumentacja źródłowa do dziejów parafii polonijnych w archiwach amerykańskich archidiecezjalnych i diecezjalnych*, w: *W kręgu badań nad Polonią i duszpasterstwem polonijnym. Istota i metodologia*, red. S. Zych, B. Walicki, Lublin-Sokołów Małopolski 2015, s. 213-214.

37. J. Szymański, *Parafie i duchowieństwo polskie w USA w walce o niepodległość Polski*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, 110 (2018), s. 396.

38. M. Borys, *Historia polskich parafii rzymskokatolickich w Chicago do 1899 r.* Praca doktorska napisana pod kierunkiem ks. dr. hab. Stanisława Nabywańca, prof. UR, Wydział Socjologiczno-Historyczny Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów 2011, s. 83.

Szymańskiego wskazują, że pierwsza polska parafia na terytorium Stanów Zjednoczonych została założona w 1854 r. w Pannie Marii w Teksasie przez polskich emigrantów ze Śląska z inspiracji franciszkańskiego misjonarza ks. Leopolda Moczygemby³⁹. W 1870 r. było w USA ok. 10 polskich parafii narodowościowych Kościoła rzymskokatolickiego, w 1910 r. ponad 500. Ich wielkość wahała się od kilkunastu rodzin do kilkudziesięciu tysięcy wiernych. Na jednego duszpasterza w 1880 r. przypadało ok. 2.000 wiernych, w 1910 r. – ok. 4.000⁴⁰.

Zakładane wspólnoty parafialne zapewniały wiernym nie tylko posługę sakramentalną, ale także poprzez różnorodne formy zrzeszania próbowały integrować i aktywizować wiernych. Bogactwo bractw, stowarzyszeń i ruchów⁴¹ działających w ramach parafii pokazuje szerokie spektrum pomocy, z którą Kościół, a szczególnie polscy księża starali się dotrzeć do emigrantów⁴².

Bogactwo polskich, szeroko rozumianych, organizacji polonijnych jest związane nie tylko z działalnością duchowieństwa i wspólnot parafialnych. Podatny grunt

39. Zob. T. L. Baker, *The First Polish Americans: Silesian Settlements in Texas*, College Station 1979; T. L. Baker, *The Reverend Leopold Moczygemba, Patriarch of Polonia*, „Polish American Studies”, 41 (1984), No. 1 (Spring), s. 66-109; A. Brożek, *Nowe publikacje zagraniczne o początkach osadnictwa polskiego w Ameryce*, „Przegląd Historyczny”, 63 (1972), nr 2, s. 306-314; A. Zwiercan, *Działalność franciszkanów wśród Polonii 1772-1976*, „Studia Polonijne”, 3 (1979), s. 87-201.

40. J. Szymański, *Parafie*, s. 413.

41. Między bractwem (konfraternią) a stowarzyszeniem i ruchami katolickimi zachodzą pewne różnice. Bractwo ma charakter formalny, jest erygowane przez władzę duchowną, ma osobowość prawną i statut, a jego celem zasadniczym jest troska o kult publiczny Kościoła. Stowarzyszenia mają też charakter formalny: mają statut, są erygowane. Ich celami są: troska o rozwój duchowy członków oraz wprowadzenie ducha chrześcijańskiego w różne dziedziny życia społecznego. Natomiast ruch to coś oddolnego, powstaje z potrzeby serca dla odnowy Kościoła, ma charyzmaty, czyli szczególne dary Ducha Świętego. Ruch może się z czasem przekształcić w stowarzyszenie. Mimo braku statutu i oficjalnego dekretu erekcyjnego ruchy działają w jedności z pasterzami i mają ich akceptację, jeżeli działają zgodnie z doktryną Kościoła. Zob. D. Bednarski, *Bractwa pobożne, stowarzyszenia i ruchy kościelne w diecezji katowickiej (1945-1989)*, Katowice 2011, s. 33-35.

42. Bardzo ważnym czynnikiem warunkującym powodzenie takiej działalności była akceptacja miejscowych władz kościelnych i wypracowanie pewnego modelu funkcjonowania emigrantów w lokalnej społeczności. Czasem na tym tle dochodziło do konfliktów z obawy o pewnego rodzaju atomizację w znaczeniu socjologicznym, czyli rozpad więzi społecznych i związane z tym antagonizmy i podziały. Równie ważnym czynnikiem była zgoda i jedność wśród polskich duszpasterzy. Stąd między innymi inicjatywa biskupa Pawła Rhode, w wyniku której podczas zjazdu duchowieństwa w Detroit w 1912 r. powołano Związek Jedności Kapłanów Polskich w Ameryce, później o nazwie Zjednoczenie Kapłanów Polskich w Ameryce. Związek ten zajmował się działalnością społeczną i charytatywną, także homiletyką. Zob. A. Walaszek, *Kościół, etniczność, demokratyzacja – parafie polonijne w USA (1854-1930)*, „Studia Migracyjne – Przegląd Polonijny”, 41 (2015), z. 1 (155), s. 5-66.

do zakładania propolskich stowarzyszeń stanowiły także różnego rodzaju grupy zawodowe, jak: żołnierze, sportowcy, przedstawiciele kultury czy rzemieślnicy. Działania wszystkich grup polonijnych sprawiły, że w 1938 r. na terenie Stanów Zjednoczonych działały następujące organizacje polonijne: Centrala im. Kazimierza Pułaskiego, Federacja Polskich Zrzeszeń Kupieckich w Ameryce, Kolegium Św. Jana Kantego, Koło Kapłanów Polskiego Narodowego Kościoła, Liga Morska w Ameryce, Polsko-Narodowa Spójnia, Polski Uniwersytet Ludowy, Seminarium Narodowe im. ks. Savonaroli, Sokolstwo Polskie w Ameryce, Stowarzyszenie Polskich Lekarzy i Dentystów w Ameryce, Stowarzyszenie Polskich Studentów i Alumnów w Ameryce, Stowarzyszenie Weteranów Armii Polskiej w Ameryce, Syndykat Dziennikarzy Polskich w Ameryce, Unia Polska w Ameryce, Unia Polska w Stanach Zjednoczonych A.P., Zjednoczenie Kapłanów Polskich, Zjednoczenie Polsko-Narodowe, Zjednoczenie Polskie Rzymskokatolickie, Zjednoczenie Towarzystwa Młodzieży „Zmartwychwstanie” w Ameryce, Zjednoczenie Towarzystwa Niewiast Adoracji Najświętszego Sakramentu Polskiego Narodowego Kościoła, Związek Kółek Literacko-Dramatycznych, Związek Narodowy Polski, Związek Obrony Narodowej im. Marszałka J. Piłsudskiego, Związek Polek w Ameryce, Seminarium ŚŚ. Cyryla i Metodego, Unia Polek w Ameryce, Wolne Polski na Ziemi Washingtona, Związek Śpiewaków Polskich w Ameryce, Związek Młodzieży Polskiej, Centrala Klubów Polskich, Legion Polskich Weteranów Amerykańskich, Stowarzyszenie Synów Polskich⁴³.

Drugim miejscem integracji emigrantów były szkoły zakładane w zdecydowanej większości przy parafiach. Według ustaleń Tadeusza Wojewody: „pierwsze wiadomości o polskiej placówce szkolnej w USA pochodzą z 1858 r. (osada Panna Maria, Texas). W następnych dziesięcioleciach liczba szkół szybko wzrastała. (...) W 1887 r. działało już 50 (według innych źródeł 75) szkół polskich. W 1914 r. jest ich 395, a w 1921 – 511”⁴⁴.

Mówiąc o nieocenionej roli wspólnot parafialnych, szkół, a także różnego rodzaju instytucji prowadzonych przez rodaków należy podkreślić, że w tych właśnie miejscach w szczególności sposób pielęgnowano mowę ojczystą, a więc to, co stanowi jeden z najważniejszych wyznaczników odrębności narodowej. W języku polskim sprawowano w parafiach Msze Święte i nabożeństwa, po polsku ukazywały się książki i gazety oraz nadawano audycje radiowe. Pojawiało się wiele polskich firm, których reklamy w ojczystym języku widniały na wielu

43. Instytut Polski i Muzeum im. gen. Sikorskiego w Londynie, Ambasada Polski w Stanach Zjednoczonych, sygn. 83, z. 149-157. Cyt za: A. Wawryniuk, *Ojczyzna*, s. 54-55.

44. T. Wojewoda, *Problemy szkolnictwa polonijnego w USA w świetle relacji ks. Józefa Rokosznego*, „Studia Polonijne”, 21 (2000), s. 79.

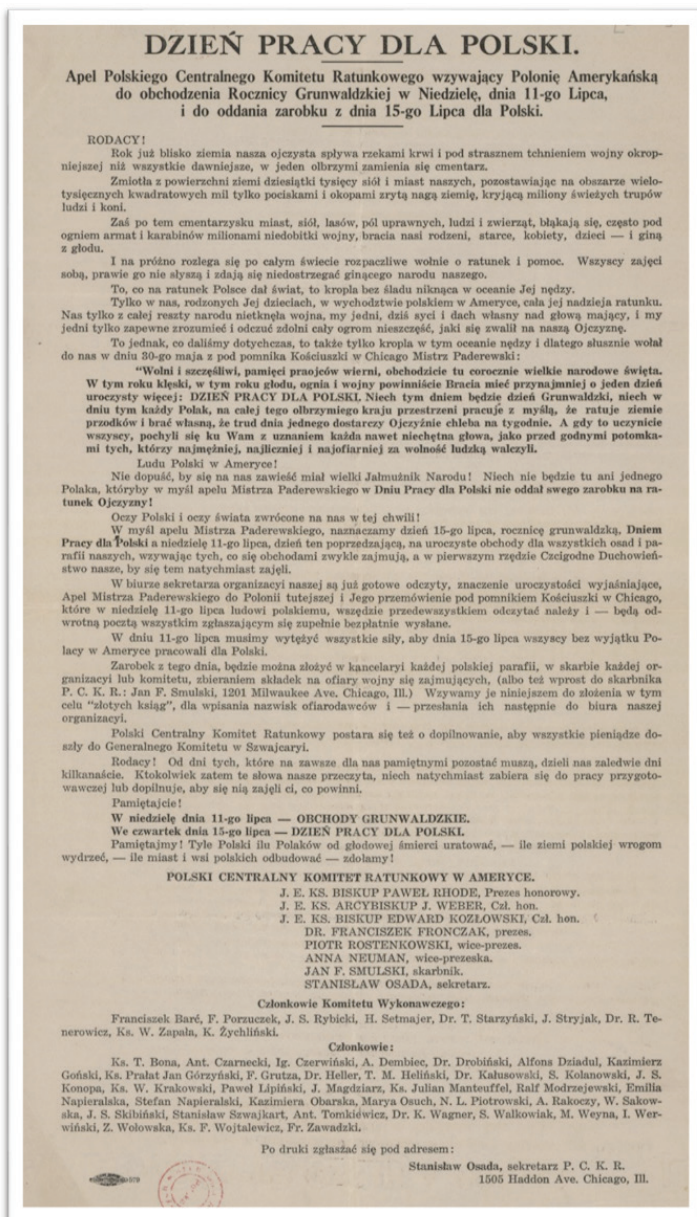
amerykańskich ulicach. Posługiwanie się językiem polskim było najbardziej wyraźnym przykładem przywiązania do polskości⁴⁵.

Troskę o odrębność narodową potwierdza również szeroko rozumiana pamięć historyczna. Widocznymi znakami tej pamięci były okolicznościowe nabożeństwa oraz mnóstwo wydarzeń upamiętniających i uświetniających ważne rocznice narodowe. Wśród nich były także manifestacje patriotyczne przybierające czasami duże rozmiary. Takie wydarzenia stanowiły nie tylko przypomnienie historycznych korzeni, z których wyrosli polscy emigranci, ale też były okazją do podejmowania wielu przedsięwzięć związanych z pomocą rodakom pozostałym na ziemi ojczystej.

W ramach pewnego rodzaju rekapitulacji należy także zauważyć, że proces formowania się polskich oddziałów na obczyźnie w okresie pierwszej wojny światowej był nie tylko wyrazem głębokiego patriotyzmu i pragnienia narodowej wolności, ale także wpisał się w bardzo bogatą historię polskich formacji wojskowych, tworzonych poza ojczystą ziemią. Idąc za prof. Radosławem Pawłem Żurawskim vel Grajewskim, możemy wymienić: Legiony gen. Jana Henryka Dąbrowskiego, próby formowania oddziałów polskich w służbie belgijskiej w 1832 r. czy batalionów polskich we francuskiej Legii Cudzoziemskiej w Algierii, a także oddziały na służbie konstytucyjnych monarchów Hiszpanii i Portugalii w pierwszej połowie lat 30. Nie można zapomnieć o podjętej w tym samym czasie efemerycznej inicjatywie tego typu w Egipcie Muhammada Alego oraz pomysłów powołania formacji polskich złożonych z dezertersów z armii rosyjskiej w Persji czy Chiwie, czy też formowania oddziałów polskich mających wspomagać rewolucje liberalne w Niemczech czy w Sabaudii. Do tej grupy należy zakwalifikować inicjatywy tworzenia Południowej Legii Rzeczypospolitej Polskiej w Mołdawii w latach 40., udział różnych legionów polskich w europejskiej Wiosnie Ludów – we Włoszech i na Węgrzech czy w Siedmiogrodzie, wreszcie utworzenie pułków kozaków sułtańskich, a w końcu i całej dywizji polskiej w służbie tureckiej podczas wojny krymskiej, dwóch oddziałów polskich na Kaukazie (po wojnie krymskiej i w okresie powstania styczniowego), oddziału polskiego w tureckiej Dobrudży, który stamtąd – wiosną 1864 r. – przedarł się do walczącego kraju, po oddział mjr Józefa Jagmina walczący po stronie tureckiej w wojnie z Rosją w 1877 r. Ten wzorec postaw miano powtórzyć, organizując polskie formacje zbrojne walczące u boku tak państw centralnych, jak i Ententy, w I wojnie światowej (Legiony Piłsudskiego, Legion Puławski, Bajorczycy, korpusy polskie na Wschodzie, wreszcie Błękitna Armia gen. Hallera)⁴⁶.

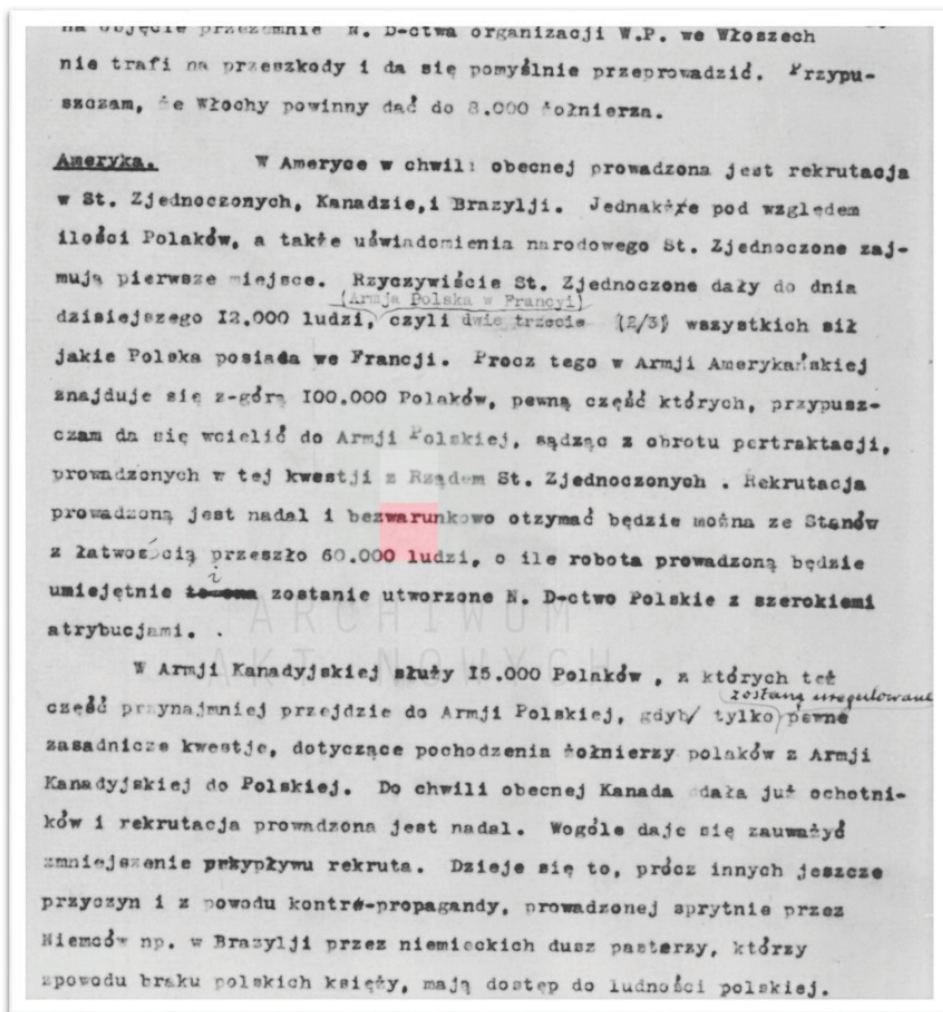
45. M. Borys, *Pamięć o przeszłości, jako element tożsamości polskich emigrantów. Przykład amerykański*, w: *Wychowywać... ale jak? II Tydzień Wychowania w Tarnowie*, red. E. Juško, M. Borys, Tarnów 2012, s. 189.

46. R. Żurawski vel Grajewski, *Znaczenie emigracji politycznej w polityce polskiej okresu zaborów*, <https://www.omp.org.pl/arttykul.php?artykul=431> [dostęp: 28.04.2020].

Fotografia 12. Dzień Pracy dla Polski. Apel Polskiego Centralnego Komitetu Ratunkowego wzywający Polonię Amerykańską do obchodzenia rocznicy zwycięstwa pod Grunwaldem i oddania zarobku z 15 dnia lipca dla Polski.

Źródło: Archiwum Akt Nowych, Archiwum Ignacego Jana Paderewskiego, seria 3.3, sygn. 622, k. 1.

Fotografia 13. Sprawozdanie pt. *Obecny stan organizacji wojsk polskich i pracy konspiracyjnej w organizacji P.O.W. w Królestwie, Galicji, Ukrainie, Syberji, Rosji Centralnej a także nastrój warstw społecznych Galicji.*

Źródło: Archiwum Akt Nowych w Warszawie, Komitet Narodowy Polski w Paryżu. Urząd Ekonomiczny. Wydział Wojskowy. 2/39/0/12/1947. Seria 12 Akta Misji KNP w Rządzie Angielskim. Nr mikr. 22673, sygn. 1947, k. 5.

Prezentując zagadnienie udziału polskiej młodzieży w walkach o ostateczny kształt granic odrodzonego państwa polskiego, koniecznie należy podkreślić pewne doświadczenie, jakie nabyli młodzi ludzie, udzielając się w różnego rodzaju organizacjach militarnych i para-militarnych⁴⁷. Podłożem tych organizacji była między innymi skomplikowana sytuacja wynikająca nie tylko z bieżących potrzeb, ale także ze złożonej sytuacji etnicznej zwłaszcza na terenach Galicji Wschodniej. Przełom XIX i XX w. to czas, kiedy zarówno polski, jak też ukraiński ruch narodowy zaczęły przechodzić z fazy politycznej w fazę masową, którą cechował nie tylko dobry system organizacji politycznych, ale przede wszystkim szeroko prowadzona agitacja na rzecz niepodległości swojego narodu. Rozwój sytuacji w regionie, siłą rzeczy prognozował nieuniknioną konfrontację obu galicyjskich ruchów narodowych. Stanowiło to idealne podłoże do powstawania wielu organizacji wychowawczych o charakterze paramilitarnym czy też narodowym, jak na przykład polski „Strzelec” czy ukraińscy „Strzelcy Siczowi”. Oddziały paramilitarne tworzyły z kolei organizacje harcerskie, sportowe, a nawet kobiece, które miały stanowić fundament zaplecza militarnego, a w przyszłości także pewnego rodzaju załóżek narodowych sił wojskowych⁴⁸.

Zatem biorąc swój początek w Galicji historia polskich organizacji paramilitarnych sięga początku XX w. i zasadniczo zaczęła się od znanych organizacji: Związku Walki Czynnej (Lwów 1908), a także Związku Strzeleckiego (Lwów 1908), Drużyn Bartoszewych (Lwów 1908), Polskich Drużyn Strzeleckich (1908-1911), Drużyn Polowych „Sokoła” (1910). Organizacje te w większości powstały za przyzwoleniem władz austriackich⁴⁹ ze względu na nasilający się kryzys geopolityczny oraz możliwość wybuchu wojny, w której poza przeszkoleniem paramilitarnym ludności mogły odegrać rolę wywiadowczą oraz dywersyjną. Zakonspirowane odpowiedniki tychże organizacji powstały również w Królestwie Polskim. Po wybuchu I wojny światowej wymienione organizacje stały się trzonem Legionów

47. W. Potkański, *Władze austriackie wobec polskiego ruchu militarnego przed 1914 rokiem w Galicji*, „Bezpieczeństwo. Teoria i Praktyka”, 2011, nr 1, s. 82.

48. K. Hibel, „Wojna na mapy”, „Wojna na słowa”. *Onomastyczne i międzykulturowe aspekty polityki językowej II Rzeczypospolitej w stosunku do mniejszości ukraińskiej w Galicji Wschodniej w okresie międzywojennym*, Wiedeń-Berlin 2014, s. 87.

49. Podkreślając przyzwolenie władz austriackich należy zauważyć, że niezwykle ważna była w tym względzie oficjalna ustawa władz austriackich z dnia z 15 listopada 1867 r. i nowelizowana od 6 maja 1909 r. na mocy rozporządzenia c.k. Ministerstwa Obrony Krajowej, które dążyło do zakładania stowarzyszeń strzeleckich wśród młodzieży dorastającej w monarchii habsburskiej w oparciu o istniejące szkolnictwo średnie. Zob. D. Dudek, *Podstawy prawne organizacji przysposobienia wojskowego działających do I wojny światowej na terenie Galicji*, „Studia Historyczne”, 34 (1991), z. 1, s. 71-78.

Polskich⁵⁰, które w czasie działań wojennych wystawiły łącznie trzy Brygady. Jeszcze w sierpniu 1914 r., z inicjatywy J. Piłsudskiego, powołano w Warszawie tajną Polską Organizację Wojskową, która do 1918 r. objęła swoją działalnością wszystkie zabory. Liczni działacze polskich organizacji paramilitarnych po odzyskaniu niepodległości w 1918 r. wstąpili do Wojska Polskiego; z nich również wywodziła się najlichniesza grupa w Korpusie Oficerskim⁵¹.

Polska młodzież na początku XX w. chętnie garnęła się do powstających formacji paramilitarnych. Czyniła to nie tylko ze względów politycznych, ale również – jak zauważył Stanisław Kozicki – duże znaczenie miały tutaj postawy rycerskie i instynkty wojskowe wyniesione z rodzinnego wychowania na podstawie wielowiekowej tradycji narodu oraz wewnętrzne poczucie, że w razie wybuchu wojny należy czynem zbrojnym służyć ojczyźnie⁵². Przywołana w kontekście formacji paramilitarnych wielowiekowa tradycja narodu prowadzi do drugiej połowy XIII w., do Krakowskiego Bractwa Kurkowego, nazywanego także Towarzystwem Strzeleckim, Konfraternią Strzelców, Szkołą Strzelecką lub Rycerską, a po łacinie określane jako *Schola Iaculatoriae* lub *Societas Iaculatorum*⁵³. Nie ulega wątpliwości, że czynnik historyczny, kształtujący postawy patriotyczne miał znaczący wpływ na ukształtowanie pewnej świadomości historycznej wśród młodzieży, co z kolei znalazło swoje przełożenie w chęci uczestnictwa w organizacjach paramilitarnych. Dla właściwego kształtowania świadomości i pamięci niezbędne są jej nośniki, do których należy zaliczyć pamięć indywidualną i zbiorową, tradycję rodzinną, lokalną i narodową, literaturę, sztukę, zabytki, pomniki, cmentarze czy też miejsca lub organizacje szczególne, ważne dla określonej grupy⁵⁴. Krakowskie Bractwo Kurkowe było jednym z takich przykładów, kształtujących świadomość

-
50. Przykładowo założony we Lwowie w czerwcu 1908 r. przez Kazimierza Sosnkowskiego Związek Walki Czynnej, którego historia – jak napisze później Julian Stachiewicz: „stanie w dziejach naszych walk wyzwoleniczych doby popowstaniowej na miejscu pierwszorzędnym. Organizacja ta była pierwszą, która postawiła sobie za cel techniczne i ideowe przygotowanie kadr powstańczych, (...) wyłoniony z niej Związek Strzelecki wraz z Drużynami Strzeleckimi stanowiły jądro Legionów, można ją słusznie uznać za źródło dzisiejszego wojska”. J. Stachiewicz, *Początki Związku Walki Czynnej*, „Niepodległość”, 2 (1930), s. 43. Cyt za: J. Kirszak, *Związek Walki Czynnej*, „Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej”, 2008, nr 5-6 (88-89), s. 29;
51. Ł. Drybłak, *Organizacje proobronne a Państwo Polskie, 2015-1989*, w: P. Soloch, P. Żurawski vel Grajewski, Ł. Drybłak, *Raport. Organizacje proobronne w systemie bezpieczeństwa państwa. Charakterystyki wybranych armii państw europejskich na tle armii polskiej*, Warszawa 2015, s. 21.
52. Biblioteka Jagiellońska, S. Kozicki, *Historia Ligi Narodowej*, t. 2, 1907-1927, sygn. przyb. 25/62, 28 k. Cyt za: W. Potkański, *Władze*, s. 82.
53. M. Ostrowska, *Towarzystwo Strzeleckie Bractwo Kurkowe*, „Bezpieczeństwo. Teoria i Praktyka”, 2014, nr 2, s. 122.
54. M. Kula, *Nośniki pamięci historycznej*, Warszawa 2002, s. 7.

historyczną i postawy patriotyzmu. Spoglądając na historię Polski, możemy za Jolantę Załączny stwierdzić, że: „w każdym czasie w życiu narodu polskiego słowa: patriotyzm, Ojczyzna, tradycja miały nadrzędne znaczenie. Pojęcie patriotyzmu związane jest z miejscem urodzenia czy zamieszkania, z szeroko rozumianym domem rodzinnym, narodem, Ojczyzną. (...) Przełożyło się to na wiele aspektów społecznego działania, poczynając od wychowania patriotycznego w rodzinie, szkole, organizacji, po obchody rocznic czy kreowanie wzorców postaw”⁵⁵.

Dzięki temu także na terenach Galicji podejmowano spontanicznie wiele odolnych inicjatyw, których celem było zakładanie organizacji quasi-wojskowych, mających stanowić podstawę wszelkich dążeń niepodległościowych „począwszy od Strzelca (w Krakowie) i Związków Strzeleckich (z siedzibą we Lwowie) związanych z Józefem Piłsudskim i lewicą niepodległościową, poprzez narodowo-niepodległościowy Polski Związek Wojskowy, Armię Polską i Polskie Drużyny Strzeleckie, aż po Stałe Drużyny Sokole, skauting, oddziały straży ogniowej (pożarnej), Drużyny Bartoszewskie i Drużyny Podhalańskie. Ich tworzenie było o tyle ułatwione, że w społeczeństwie polskim przetrwał szacunek dla wojska, podtrzymywany nie tylko podczas parad, kiedy grano skoczne marszowe melodie uwielbiane przez publikę; szacunkiem otaczano również osoby ubrane w mundury żołnierskie”⁵⁶.

Kształtowanie i wychowywanie dokonuje się przede wszystkim przez autentyczne, osobiste świadectwo, które bez wątpliwości zawsze będzie najdoskonalszą lekcją nie tylko dla dzieci i młodzieży. Nie ulega wątpliwości, że opisane różnego rodzaju formy pomocy dotkniętym skutkami działań wojennych scementowały uczucia Polaków i zaowocowały troską o krzewienie ducha wychowania patriotycznego w odrodzonej Polsce. Świadectwo każdego z nas z osobna, jak również świadectwo całej wspólnoty, daje nadzieję, że kolejne pokolenia czerpiąc wzorzec z tych postaw, ukształtują dalsze losy swojej ojczyzny według właściwie przyjętej hierarchii wartości.

Bibliografia

Archiwalia

Archiwum Akt Nowych

Archiwum Ignacego Jana Paderewskiego, seria 3.3, sygn. 622, Dzień Pracy dla Polski. Apel Polskiego Centralnego Komitetu Ratunkowego wzywający Po-

55. J. Załączny, *Tradycje patriotyczne elementem kształtowania zbiorowej świadomości historycznej w II Rzeczypospolitej*, Warszawa 2017, s. 5-6.

56. W. Potkański, *Polski ruch paramilitarny na terenie Galicji przed wybuchem Wielkiej Wojny w roku 1914*, „Kwartalnik Historyczny”, 116 (2009), nr 2, s. 176.

lonię Amerykańską do obchodzenia rocznicy zwycięstwa pod Grunwaldem i oddania zarobku z 15 dnia lipca dla Polski, k. 1.

Komitet Narodowy Polski w Paryżu, sygn. 384, Pierwszy Rozkaz Dzienny Generała Józefa Hallera, Paryż październik 1918 r., k. 21.

Komitet Narodowy Polski w Paryżu. Urząd Ekonomiczny. Wydział Wojskowy. 2/39/0/12/1947. Seria 12 Akta Misji KNP w Rządzie Angielskim. Nr mikr. 22673, sygn. 1947, Sprawozdanie pt. *Obecny stan organizacji wojsk polskich i pracy konspiracyjnej w organizacji P.O.W. w Królestwie, Galicji, Ukrainie, Syberji, Rosji Centralnej a także nastrój warstw społecznych Galicji*, k. 5.

Biblioteka Jagiellońska

Kozicki S., *Historia Ligi Narodowej*, t. 2, 1907-1927, sygn. przyb. 25/62, k. 28.

Instytut Polski i Muzeum im. gen. Sikorskiego w Londynie

Ambasada Polski w Stanach Zjednoczonych, sygn. 83, z. 149-157.

Muzeum Romantyzmu w Opinogórze

Komitet Narodowy Polski w Paryżu, nr zespołu 39, seria 1, sygn. 13, Karta Józefa Anioła, ur. 20 stycznia 1896 r. w Pasiece Otfinowskiej, powiat dąbrowski, ochotnika do Armii Polskiej we Francji, k. 2.

Komitet Narodowy Polski w Paryżu, nr zespołu 39, seria 1, sygn. 148, Karta Franciszka Bilskiego, ur. 29 września 1891 r. w Żegocinie, powiat bocheński, ochotnika do Armii Polskiej we Francji, k. 2.

Komitet Narodowy Polski w Paryżu, nr zespołu 39, seria 1, sygn. 478, Karta Stanisława Kęski, ur. 17 października 1896 r. w Słopnicach Szlacheckich, powiat limanowski, ochotnika do Armii Polskiej we Francji, k. 2.

Komitet Narodowy Polski w Paryżu, nr zespołu 39, seria 1, sygn. 577, Karta Jana Janusza, ur. 15 marca 1895 r. w Szczucinie, powiat dąbrowski, ochotnika do Armii Polskiej we Francji, k. 2.

Komitet Narodowy Polski w Paryżu, nr zespołu 39, seria 3, sygn. 2625, Potwierdzenie narodowości polskiej wystawione dla Władysława Biczaka, k. 27.

Komitet Narodowy Polski w Paryżu, nr zespołu 39, seria 3, sygn. 2625, Potwierdzenie narodowości polskiej wystawione dla ks. Walentego Chrobaka, k. 53.

Komitet Narodowy Polski w Paryżu, nr zespołu 39, seria 3, sygn. 2635, Wspomnienia porucznika I-go Pułku Strzelców Piesznych we Francji – Witolda H. Trawińskiego z pobytu w Szkole Podchorążych w Toronto, Ontario, k. 1.

Komitet Narodowy Polski w Paryżu, nr zespołu 39, seria 3, sygn. 2637, Dyplom nadania Krzyża Żołnierzy Polskich z Ameryki Wiktorowi Godlewskiemu k. 7.

Opracowania

- Armia Polska we Francji 1917-1919, materiały sympozjum z okazji 65 rocznicy powstania Armii Polskiej we Francji*, red. P. Stawecki, Warszawa 1983.
- Bagińska-Mleczak J., *Śladami Krzysztofa Kolumba. O podróżnikach i emigracji polskiej w Ameryce Północnej, Środkowej i Południowej*, Poznań 1992.
- Baker T. L., *The First Polish Americans: Silesian Settlements in Texas*, College Station 1979.
- Baker T. L., *The Reverend Leopold Moczygamba, Patriarch of Polonia*, „Polish American Studies”, 41 (1984), No. 1 (Spring), s. 66-109.
- Bednarski D., *Bractwa pobożne, stowarzyszenia i ruchy kościelne w diecezji katowickiej (1945-1989)*, Katowice 2011.
- Bełza W., *Do polskiego chłopięcia*, w: *Katechizm polskiego dziecka*, Lwów 1912, s. 8.
- Błękitna Armia gen. Józefa Hallera*, red. M. Giętkowski, Ł. Nadolski, Bydgoszcz 2018.
- „*Błękitna Armia*” i jej dowódca gen. Józef Haller, red. B. Kopka, J. Tarczyński, Warszawa 2017.
- Bogucki A., *Tradycja i pamięć o gen. Józefie Hallerze i hallerczykach w Bydgoszczy*, w: *Błękitna Armia gen. Józefa Hallera*, red. M. Giętkowski, Ł. Nadolski, Bydgoszcz 2018, s. 111-189.
- Boroń P., *Polscy jeńcy wojenni we Francji podczas I wojny światowej*, „Annales Universitatis Mariae Curie Skłodowska. Sectio F Historia”, 56 (2001), s. 133-147.
- Borys M., *Historia polskich parafii rzymskokatolickich w Chicago do 1899 r.* Praca doktorska napisana pod kierunkiem ks. dr. hab. Stanisława Nabywańca, prof. UR, Wydział Socjologiczno-Historyczny Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów 2011.
- Borys M., *Pamięć o przeszłości, jako element tożsamości polskich emigrantów. Przykład amerykański*, w: *Wychowywać... ale jak? II Tydzień Wychowania w Tarnowie*, red. E. Juśko, M. Borys, Tarnów 2012, s. 187-207.
- Borys M., *Polska emigracja do Stanów Zjednoczonych do 1914 roku*, Toruń 2011.
- Borys M., *Szkoły parafialne i ich wpływ na podtrzymanie tożsamości narodowej polskich emigrantów w dziewiętnastowiecznym Chicago*, „Społeczeństwo i Rodzina”, 2011, nr 4 (29), s. 112-125.
- Brożek A., *Nowe publikacje zagraniczne o początkach osadnictwa polskiego w Ameryce*, „Przegląd Historyczny”, 63 (1972), nr 2, s. 306-314.
- Bułhak H., Stawecki P., *Armia Polska Na Ziemi Francuskiej*, w: *Armia Polska we Francji 1917-1919. Materiały sympozjum z okazji 65 rocznicy powstania Armii Polskiej we Francji*, red. P. Stawecki, Warszawa 1983.
- Chodubski A., *Wektory przemian życia polonijnego w USA*, „Studia Gdańskie”, 29 (2011), s. 259-273.
- Czyn zbrojny wychodźstwa polskiego w Ameryce*, oprac. Z. B. Kumoś, J. Praga, Warszawa 2000.

- Danielewicz J., *Początki Wielkiej Emigracji we Francji*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio F Nauki Filozoficzne i Humanistyczne”, 7 (1952), s. 37-71.
- Dryblak Ł., *Organizacje proobronne a Państwo Polskie, 1989-2015*, w: Soloch P., Żurawski vel Grajewski P., Dryblak Ł., *Raport. Organizacje proobronne w systemie bezpieczeństwa państwa. Charakterystyki wybranych armii państw europejskich na tle armii polskiej*, Warszawa 2015, s. 22-32.
- Dudek D., *Podstawy prawne organizacji przysposobienia wojskowego działających do I wojny światowej na terenie Galicji*, „Studia Historyczne”, 34 (1991), z. 1, s. 71-78.
- Dzwonkowski R., *Duszpasterstwo Polaków we Francji w latach 1909-1922*, „Studia Pelplińskie”, 13 (1982), s. 206-224.
- Gąsiorowski W., *Historia Armji Polskiej we Francji*, [t. 1]: 1910-1915, Warszawa 1931.
- Gieorgica J. P., *Stany Zjednoczone Ameryki, jako kierunek migracji Polaków. Współczesne uwarunkowania*, „Pogranicze. Studia Społeczne”, 23 (2014), s. 265-286.
- Hibel K., „*Wojna na mapy*”, „*Wojna na słowa*”. *Onomastyczne i międzykulturowe aspekty polityki językowej II Rzeczypospolitej w stosunku do mniejszości ukraińskiej w Galicji Wschodniej w okresie międzywojennym*, Wiedeń-Berlin 2014.
- Homola-Skąpska I., *Prasa polska w obozach jeńców we Włoszech w czasach I wojny światowej*, „Rocznik Historii Prasy Polskiej”, 13 (2010), z. 1-2 (25-26), s. 117-131.
- Jarno W., *Powstanie 1. Pułku Strzelców Polskich we Francji i jego chrzest bojowy w 1918 roku*. „Mars”, 20 (2006), s. 17-38.
- Jenerał Józef Haller w Częstochowie*, „Nowości Ilustrowane”, 17 (1920), nr 41, s. 1-2.
- Kirszak J., *Związek Walki Czynnej*, „Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej”, 2008, nr 5-6 (88-89), s. 29-35.
- Kowalski G. P., *Przestępstwa emigracyjne w Galicji 1897-1918. Z badań nad dziejami polskiego wychodźstwa*, Kraków 2003.
- Kruszka W., *Historia polska w Ameryce*, t. 1-5, Milwaukee 1905.
- Kula M., *Nośniki pamięci historycznej*, Warszawa 2002.
- Kumaniecki K. W., *Odbudowa państwowości polskiej*, Kraków-Warszawa 1924.
- Kuzicki J., *Nieść wiarę i nadzieję na obcej ziemi: polskie duchowieństwo katolickie w życiu religijnym i polityczno-społecznym Wielkiej Emigracji we Francji (1831-1863)*, Rzeszów 2014.
- Lityński A., *Ukraina od Rządu Tymczasowego do zamachu bolszewickiego w setną rocznicę Rewolucji Roku 1917*, „Roczniki Administracji i Prawa”, 16 (2016), z. 2, s. 83-102.
- Marszałek P., *Najwyższe władze wojskowe w systemie ustrojowym II Rzeczypospolitej*, Wrocław 2011.
- Mieczehalerowskieawers.jpg, <https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/4/4c/Mieczehalerowskieawers.jpg> [dostęp: 18.06.2020].

- Nir R., *Dokumentacja źródłowa do dziejów parafii polonijnych w archiwach amerykańskich archidiecezjalnych i diecezjalnych*, w: *W kręgu badań nad Polonią i duszpasterstwem polonijnym. Istota i metodologia*, red. S. Zych, B. Walicki, Lublin-Sokołów Małopolski 2015, s. 213-269.
- Odziemkowski J., *Organizacja Armii Polskiej we Francji i żołnierze-ochotnicy z Europy*, w: „*Błękitna Armia*” i jej dowódca gen. Józef Haller, red. B. Kopka, J. Tarczyński, Warszawa 2017.
- Orędzie prezydenta T. W. Wilsona do Kongresu USA z 8 stycznia 1918 r., <https://dzieje.pl/aktualnosci/oredzie-prezydenta-thomasa-woodrowa-wilsona-do-kongresu-stanow-zjednoczonych-ameryki> [dostęp: 19.01.2018]
- Ostrowska M., *Towarzystwo Strzeleckie Bractwo Kurkowe*, „*Bezpieczeństwo. Teoria i Praktyka*”, 2014, nr 2, s. 121-125.
- Pastusiak L., *Polacy w zaraniu Stanów Zjednoczonych*, Warszawa 1992.
- Piech S., Plewko J., Dzwonkowski R., Bakalarz J., *Biuletyn Polonijny*, „*Collectanea Theologica*”, 57 (1987), nr 3, s. 149-165.
- Potkański W., *Polski ruch paramilitarny na terenie Galicji przed wybuchem Wielkiej Wojny w roku 1914*, „*Kwartalnik Historyczny*”, 116 (2009), nr 2, s. 175-196.
- Potkański W., *Władze austriackie wobec polskiego ruchu militarnego przed 1914 rokiem w Galicji*, „*Bezpieczeństwo. Teoria i Praktyka*”, 2011, nr 1, s. 81-92.
- Radzik T., *Amerykańscy ochotnicy „Błękitnej Armii”*, „*Res Historica*”, 1997, z. 1, s. 143-184.
- Radziwiłłowicz D., *Powrót do kraju „Błękitnej Armii” i jej wkład w walkę o granice państwa*, „*Rocznik Mińsko-Mazowiecki*”, 7 (2001), s. 32-57.
- Rezler-Wasielewska V., *Gazeta obozowa „Jeniec Polak” jako źródło informacji o życiu Polaków w obozach jenieckich (1917-1919)*, „*Łambinowicki Rocznik Muzealny. Jeńcy wojenni w latach II wojny światowej*”, 36 (2013), s. 133-151.
- Seroczyński F., *Poles in the United States*, w: *The Catholic Encyclopedia*, Vol. 12, New York 1911.
- Soloch P., Żurawski vel Grajewski P., Dryblak Ł., *Raport. Organizacje proobronne w systemie bezpieczeństwa państwa. Charakterystyki wybranych armii państw europejskich na tle armii polskiej*, Warszawa 2015.
- Stachiewicz J., *Początki Związku Walki Czynnej*, „*Niepodległość*”, 2 (1930), s. 43-60.
- Szymański J., *Parafie i duchowieństwo polskie w USA w walce o niepodległość Polski*, „*Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne*”, 110 (2018), s. 395-414.
- Tarasiuk D., *Polski obóz narodowy w Rosji w latach 1917-1918*, Lublin 2014.
- The Catholic Encyclopedia*, Vol. 12, New York 1911.
- The Polish Museum of America, Chicago, Illinois, *Pierwszy Rozkaz Dzienny Generała Józefa Hallera*, Paryż październik 1918 r.
- W kręgu badań nad Polonią i duszpasterstwem polonijnym. Istota i metodologia*, red. S. Zych, B. Walicki, Lublin-Sokołów Małopolski 2015.

- Walaszek A., *Kościół, etniczność, demokratyzacja – parafie polonijne w USA (1854-1930)*, „Studia Migracyjne – Przegląd Polonijny”, 41 (2015), z. 1 (155), s. 5-66.
- Wawryniuk A., *Ojczyzna w potrzebie... Polonia amerykańska wobec Polski w obu wojnach światowych*, Chełm-Lublin 2020.
- Wojewoda T., *Problemy szkolnictwa polonijnego w USA w świetle relacji ks. Józefa Rokosznego*, „Studia Polonijne”, 21 (2000), s. 75-95.
- Wychowywać... ale jak? II Tydzień Wychowania w Tarnowie*, red. E. Juśko, M. Borys, Tarnów 2012.
- Wytrwał (Wytrwał) J. A., *America's Polish Heritage. A Social History of the Poles in America*, Detroit 1961.
- Wytrwał (Wytrwał) J.A., *Poles in American History and Tradition*, Detroit (Michigan) 1969.
- Zakrzewski P., *Życie jeńców polskich we włoskim obozie Santa Maria Capue Vetere w czasie I wojny światowej*, „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Historica”, 101 (2018), s. 103-114.
- Załączny J., *Tradycje patriotyczne elementem kształtowania zbiorowej świadomości historycznej w II Rzeczypospolitej*, Warszawa 2017.
- Zborowski J., *Elementarz polski z czytanką do użytku jeńców*, Le Puy 1918.
- Zwiercan A., *Działalność franciszkanów wśród Polonii 1772-1976*, „Studia Polonijne”, 3 (1979), s. 87-201.
- Żurawski vel Grajewski R., *Znaczenie emigracji politycznej w polityce polskiej okresu zaborów*, <https://www.omp.org.pl/artukul.php?artykul=431> [dostęp: 28.04.2020].

Streszczenie

Wybuch I wojny światowej (1914-1918) wlał w serca wielu Polaków przebywających zarówno na ziemiach dawnej Polski, jak też z dala od ojczystych stron, nadzieję na odzyskanie niepodległości. Tworzona w tym czasie we Francji Armia Polska gen. Józefa Hallera nazywana również „Błękitną Armią” była jedną z największych polskich formacji zbrojnych na emigracji w tamtym okresie. Ochotnicy polscy przybyli do Francji z różnych stron świata są nie tylko wymownym symbolem wiecznie żywej idei walki o niepodległość, ale także stanowili bardzo mocne wsparcie dla tworzącego się już w niepodległej Polsce wojska walczącego o ostateczny kształt granic Rzeczypospolitej. Zdeponowane w Muzeum Romantyzmu w Opinogórze karty personalne wielu polskich ochotników odsłaniają ich pochodzenie i historię, w którą wpisała się także walka o Ojczyznę. Nie ulega wątpliwości, że ten wielki patriotyczny zryw miał swoje fundamenty w kształtowaniu postaw patriotycznych wśród Polaków rozproszonych po całym świecie. Duża w tym zasługa Kościoła, poszczególnych wspólnot parafialnych, a także kościelnych

grup i stowarzyszeń. Smutnym epilogiem jest, niestety, marginalne potraktowanie polskich ochotników walczących w Armii gen. Hallera przez władze niepodległej już Polski. Jednym ze skutków tych przykrych decyzji i postawy rządzących była zdecydowanie mniejsza liczba ochotników znajdujących się na emigracji i włączających się do walk o sprawę polską w czasie II wojny światowej (1939-1945).

Słowa kluczowe: Polonia, I wojna światowa (1914-1918), Armia gen. Hallera, ochotnicy, niepodległość, walka o granice Polski.

PATRIOTISM OF POLISH YOUTH IN EXILE AND RECRUITMENT TO THE POLISH ARMY IN FRANCE

Summary

The outbreak of World War I. The Polish Army of General Józef Haller, also known as the “Blue Army”, created in France at that time, was one of the largest Polish armed formations in exile at that time. Polish volunteers who came to France from different parts of the world are not only an eloquent symbol of the ever-living idea of the fight for independence, but also a very strong support for the army that was already forming in independent Poland, fighting for the final shape of the borders of the Republic of Poland. The personal cards of many Polish volunteers, deposited at the Museum of Romanticism in Opinogóra, reveal their origins and history, in which the struggle for the homeland is also inscribed. There is no doubt that this great patriotic uprising had its foundations in shaping patriotic attitudes among Poles scattered all over the world. Much of this is due to the Church, individual parish communities, as well as church groups and associations. A sad epilogue is, unfortunately, the marginal treatment of Polish volunteers fighting in General Haller’s Army by the authorities of now independent Poland. One of the consequences of these unpleasant decisions and the attitude of the rulers was a much smaller number of volunteers who were in exile and joined the fight for the Polish cause during the Second World War (1939-1945).

Key words: Polonia, World War I (1914-1918), General Haller’s army, volunteers, independence, fighting for the Polish borders.